

VRANOVSKO-KŘTINSKÝ LICHTENSTEINSKÝ AREÁL

LIECHTENSTEINER AREAL VON VRANOV (WRANAU) – KŘTINY (KIRITEIN)
VRANOV-KŘTINY LICHTENSTEIN COMPLEX

MARTIN GOLEC

Univerzita Palackého, Olomouc

ABSTRACT:

The article summarizes existing knowledge of romanticizing modifications of the landscape undertaken by the noble family Liechtenstein between Vranov u Brna and Křtiny. Their first phase took place near the village Josefov (in the surroundings of and in the caves Jáchymka, Býčí skála, and Kostelík) in 1796. Next changes occurred in large parts of the Křtiny valley in the direction of Františka-Ironworks (today Old Ironworks near Adamov) and Výpustek Cave around 1800. The second phase was the erection of the castle in Adamov with adjacent garden, park and enclosure in the years 1806–1809 and the reconstruction of the Old Castle near Adamov. The third phase was the redesign of the Liechtenstein family vault in Vranov u Brna in 1819–1821. During the reshaping of the landscape, a new name of the territory started to be used: the *Moravian Switzerland*. Today, the proposed name of this extensive landscape project is: *Vranov-Křtiny Liechtenstein Complex*.

KEY WORDS: Romanticizing park modifications of the landscape, turn of the 19th century, Alois Joseph and John Joseph Liechtenstein, Joseph Hardtmuth, Valis baptisms, Moravian Switzerland.

I. ÚVOD

Krajina mezi dvěma poutními místy se středověkou tradicí Vranovem (u Brna) a Křtinami (BEDNÁŘOVÁ 1968, KROUPA 1987, 159) se na přelomu 18. a 19. století stala jedním z nejstarších turistických rezortů na území České republiky (GOLEC 2013). Předložený koncept je součástí komplexního kulturně antropologického výzkumu jeskyně Býčí skály, který provádí M. Golec od roku 2007 až do současnosti. Výzkum zahrnuje období od paleolitu po současnost a studuje jeskynní lokalitu jako přírodní a kulturní součást střední části Moravského krasu. Důraz je kladen zejména na důvody vstupu člověka do této oblasti a zejména pak do jeskyně. Ta je pak chápána jako časosběrné místo v krajině *par excellence* (MATOUŠEK – JENČ – PEŠA 2005).

Představená etapa přelomu 18. a 19. století je poměrně krátkým časovým výsekem zmíněného výzkumného cíle, nicméně dosažené výsledky jsou poměrně značným překvapením. Mají zásadní přínos pro komplexní poznání lidských aktivit v Býčí skále. Za zmínku také stojí, že k rozpoznání rozsáhlého krajinného areálu došlo na základě studia antropogenních zásahů do krajiny (krajinná archeologie). Rozpoznání celku tak nepřineslo prvotní studium písemných pramenů. Ty v této oblasti známe od středověku, jejich množství pozvolna během novověku stoupalo (KREPS 1976, MACHAČ 2010). Nicméně až průmyslová revoluce přiblížila Josefovské a Křtinské údolí mnohem rozsáhlejším písemným pramenům. Ale i tyto prameny 18. a 19. století neodhalily všechny zásadní „vztkazy“ ukryté v krajině. Systematická prospekce oblasti, která je zkoumána mnoha generacemi badatelů (ABSOLON 1970a, 1970b, KUČERA – SLEZÁK – HROMAS 2009, 117–122), uchovala celou řadu pramenů, které umožňují předložit podstatně pozměněný historický koncept.

Další samostatnou skupinou pramenů v jeskyni Býčí skála, která je v přímé návaznosti s areálem, jsou tisíce podpisů návštěvníků na stěnách této jeskyně¹. Ty byly v letech

2012–2014 předmětem komplexního zkoumání a přinesly opět překvapivé výsledky (ČERMÁKOVÁ – GOLEC 2014). Tato graffiti, jež stojí na pomezí artefaktu a písemného pramene, významně posunula výzkum kupředu. Bez jejich výpovědi by celkové poznání fenoménu raného turismu nebylo v předložené podobě možné. Jeskynní graffiti uchovalo např. vzácné doklady po významných návštěvnicích před započítáním stavby areálu (LAUDON do 1790) a po tvůrcích nejstarší etapy výstavby areálu (J. HARDTMUTH 1796², K. RUDZINSKY ad.).

Předkládaný koncept *Vranovsko-křtinského lichtensteinského areálu* se přidružuje několika známých obecných faktů. Vznikal ve stejném období jako mnohem rozlehlejší Lednicko-valtický (lichtensteinský) areál (FRIEDL – LYČKA 2013), který je vedle obdobného projektu u Nových Zámků u Litovle (JANKŮ 2005), souboru obdobných úprav v oblasti Jeseníků (rozhledny, salaš Švýcárna ad.), několika projektů v Dolním Rakousku, dalším paralelním soukromým projektem Lichtensteinů. Zde souborně představený krasový areál byl již předběžně publikován (GOLEC 2014b, 2014c).

Oblíbené návštěvy toho rezortu nedaleko Brna zanechaly poměrně četné literární zdroje (HURBAN 1929, 72–74, HOSÁK 1963, GOLEC 2014a). Jejich celkový význam nyní ještě vzrostl, pokud je chápeme jako prameny pro studium celého areálu. Totéž platí o četných romantických kresbách, které jsou součástí tohoto textu. Malíři se zaměřovali na ty části parku, kde došlo k velkým stavebně-uměleckým zásahům, zdály se jim inspirativní a my je dnes využíváme jako cenný historický pramen. Protože byl areál projektem turistickým, přidržel jsem se u řazení všech jedenácti hlavních částí areálu tak, jak je viděl turista při svém putování od Brna, přes Vranov (u Brna) až do Křtin.

II. DONÁTOŘI AREÁLU

Krajinné úpravy v rozlehlé oblasti mezi dnešním Vranovem (u Brna) a Křtinami, na pozorickém panství, započaly nejpozději v průběhu 90. letech 18. století a postupně dozněly až v roce 1821 za panování bratrů Aloise Josefa (1759–1805) a Jana Josefa (1760–1836) Lichtensteinů. Jak velela tradice tohoto rodu, nejstarší syn měl cilit na vojenskou kariéru a mladší pak měl spravovat rozsáhlé rodové statky. Díky Aloisově špatné tělesné konstelaci byly osudy obou chlapců vyměněny. O rok starší Alois se stal správcem rodového majetku a také zaníceným podporovatelem průmyslu, umění, architektury či vědy a mladší bratr Jan se stal vojákem. Po prohraných válkách s Napoleonem musel pod tlakem roku 1810 opustit post nejvyššího velitele rakouských vojsk. Správu rodinného hospodářství převzal po svém předčasně zesnulém bratrovi Aloisovi již v březnu 1805. Jeho stavební aktivity na pozorickém panství v prostoru dnešního Adamova (druhá fáze výstavby areálu) bezprostředně navazovaly na záměry svého bratra Aloise Josefa.

III. ČÁSTI AREÁLU

Mariánské poutní místo Vranov (u Brna) bylo přirozenou bránou do oblasti areálu. Jak doložili sami turisté (GOLEC 2014a), dalo se dosáhnout z Brna pěšmo i koňmo. Chodilo se kupříkladu po trase: Brno – Královo pole – Mokrý hora – Jehnice – Vranov (u Brna). Turisté pak pokračovali do centra areálu po trase: Adamov (appendixem byla návštěva loveckého zámku Nový hrad u Adamova) – jeskyně Jáchymka, Býčí skála, Kostelík – jeskyně Výpustek – Křtiny. Do Vranova (u Brna) se choďovalo také z Brna přes Soběšice a Útěchov (SKUTIL 1961, 10). V průběhu 19. století musela existovat i vozová tzv. „Knížecí cesta“ údolím Svitavy z Brna do Adamova, po níž se dopravoval černý střelný prach z prachárny v Josefovském údolí, jež zanikla roku 1876 (PÁRAL 1963, 3).

Pokud turisté dosáhli hlavního cíle jeskyně Býčí skála, vraceli buď zpět do Brna, nebo ještě pokračovali dále do jeskyně Výpustek³. Pokud turisté cestovali kočárem, mohli využít nově zbudovanou údolní cestu celým Křtinským údolím mezi Josefovem a Křtinami. Mohli ale také zabočit u Býčí skály ke Kostelíku, stočit se nad Býčí skálu, projet kolem

altánu nad Býčí skálou a dostat se nad Josefov a pokračovat po dnešní Kočárové cestě⁴ směrem na Blansko či opět dosáhnout Křtiny. Tam nebo v Blansku návštěvníci přenocovali a druhý den navštívili např. oblíbenou propast Macocha a Sloupské jeskyně na pozemcích Salmů-Reifferscheidtů.

Turistické migrační návyky v areálu zásadně změnilo až zbudování železnice z Brna do Adamova a Blanska v roce 1849, vedla údolím řeky Svitavy a přetnula jej v jiho-severním směru. Turistů ale neubylo, ba naopak. Původní projektovaná trasa z Vranova (u Brna) do Křtinského údolí začala být využívána novým způsobem. Výchozím výletním bodem do Moravského Švýcarska se na dlouho stal příměstský (z pozice Brna) Adamov⁵.

III.1 CÍL PRVNÍ: VRANOV (DNES U BRNA), LICHTENSTEINSKÁ RODOVÁ HROBKA

Pěší turista, který vyšel ráno z Brna, dosáhl během dopoledne poutní místo Vranov (u Brna) s bývalým paulánským klášterem a s rodovou lichtensteinskou hrobkou (TOMAŠÍK 1935, MIHOLA 2010). Hrobka s antikizujícím vstupem byla nejen „duchovní osou“ celého areálu. Její význam musíme chápat v širším kontextu rozsáhlých lichtensteinských panství ve střední Evropě⁶. Do dnešní podoby byla přebudována v letech 1819–1821 podle návrhů K. Engela (obr. 2). Jde o třetí, poslední fázi budování areálu. Na obraze F. Richtera (obr. 1) je zachycen již nový antikizující vstup pod poutním kostelem. Turista ve Vranově (u Brna) střídal četné skupiny poutníků, jejich počet dosahoval až několik desítek tisíc ročně. Kolem kostela se nacházely také rušné trhy s jídlem a suvenýry (HOSÁK 1963, GOLEC 2014a). Toto místo si uchovalo svůj půvab až dodnes.

Obr. 1. Vranov, F. Richter 1828.

Obr. 2. Lichtensteinská hrobka, J. Jaresch 1835.

III.2 CÍL DRUHÝ: VYHLÍDKA KOLONÁDA (DNES ZKOMOLENA NA KOLOHNÁT)

Pěší turista pokračoval posílen duchovním rozměrem vranovské svatyně vyprojektovanými lesními cestami směrem k Adamovu. Než k němu dorazil, pokochal se výhledem z vyhlídky Kolonády na hluboké údolí Svitavy s adamovským zámekem, přílehlou zahradou a parkem. Ten byl dokončený roku 1809 společně s Kolonádou. Náleží do početného seznamu stavebních počínů J. Hardtmutha. Obě stavby tvořily pohledovou symbiózu. Kolonáda dnes již nestojí, zachovaly se pouze původní zemní úpravy. Od Kolonády bylo možno dohlédnout na další dobudovanou vyhlídku/rozhlednu na Novém hradě (u Adamova, obr. 5). Dnes z tohoto místa bohužel shlížíme na opuštěné tovární haly bývalých adamovských železáren a strojíren, které beze zbytku zadasily původní romantické úpravy údolí.

Obr. 3. Vyhlídka z Kolonády na zámek v Adamově, A. F. Kunike 1833.

Obr. 4. Vyhlídka Kolonáda, F. Runk 1820.

Obr. 5. Vyhlídka Kolonáda a Nový hrad (u Adamova) F. Richter 1828.

III.3 CÍL TŘETÍ: ADAMOVSKÝ ZÁMEK S PARKEM, ZAHRADOU A OBOROU

Od vyhlídky Kolonády sestoupil turista do zámeckého parku, prohlédl si květinovou zahradu u zámku a pokračoval k prohlídce v bezprostřední blízkosti se nacházejících adamovských železáren. Dnes je původní zámek (bývalá „administrativní budova Adastu Adamov“) zbavena veškerého půvabu. Stal se tak symbolem bezohledné průmyslové devastace. Zbudování zámku v letech 1806–1809 řadíme do druhé fáze areálu. U jeho stavebních návrhů stál J. Hardtmuth, stavbu řídil K. Rudzinsky a parkové úpravy navrhnul B. Petri. Jeden z významných dobových turistů J. H. A. Gallaš nám jej, dokonce poprvé v češtině, popsal takto: „V tomto romantickém krásném údolí vynachází se krásný lovecký zámek, kterýž podlévá starořímského způsobu vystavený nemálo jej vzdobí, při němž se také krásný park neb anglická zahrada nachází, kteráž se až k novohradu vztahuje a velmi velice proslavena jest.“ (SKUTIL 1960b, 4). Podrobně se těmto stavebním počínům nedávno

Obr. 6. Adamovský zámek a park, F. Runk 1820.

Obr. 7. Adamovský zámek, autor neznámý, foto 1928.

věnovali hned dva autoři, a to dokonce nezávisle na sobě. Nové nezpracované lichtensteinské archiválie publikoval ve své diplomové práci M. (KONEČNÝ 2007). Za poznáním adamovského zámeckého projektu se vydal také znalec moravských historických zahrad a parků D. (RIEDL 2009). Kromě budovy zámku se v jeho blízkosti objevily další altánové stavby, o kterých ale nic bližšího nevíme. Z adamovského zámku se dalo pokračovat také samostatnou vycházkou na lovecký zámek Nový hrad (u Adamova), jež byl opět upraven pro potřeby turismu (cíl pátý). Přístup k němu vedl oborou. Návštěvník avšak mohl jít přes adamovské železářny přímo do populárních jeskyní Josefovského a Křtinského údolí. Zámek v areálu bývalého Adastu Adamov je dnes pro veřejnost uzavřen.

III.4 CÍL ČTVRTÝ: ADAMOVSKÉ ŽELEZÁŘNY

Od adamovského zámku přešel turista k prohlídce přilehlých železáren, které budily zcela jiný typ pozornosti díky svému špinavému provozu, rámusu a práci s ohněm. Pro městského člověka na počátku 19. století to byl zážitek nezvyklý. Stála zde tavící pec na železo, odlévala se zde šedá litina a rušné hamry poháněné vodní silou produkovaly železné předměty všech možných tvarů. Místní průmysl zde navazoval již na středověké a novověké tradice místních hamrů (HRADECKÝ 1957, KREPS 1976). To mělo, jak ukázal čas, nejen zásadní dopad na rozvoj zdejších železáren a později strojíren v 19. a 20. století (VALÁŠEK – MARIÁNKOVÁ 1987), ale i dopad na současnou podobu této oblasti. Tímto parametrem se oblast výrazně lišila od jiných romantizujících krajinných projektů, kupříkladu Lednicko-valtického areálu, který byl průmyslu zcela prost; což mu, viděno pohledem Adamova, zabezpečilo jeho dnešní harmonickou a celistvou podobu s návazností na širší okolí. Adamovský průmysl zažil v nedávné době kolaps, opuštěné tovární haly se staly rozsáhlým „brownfieldem“, jen malá část je dále využívána. S tímto stavem se město Adamov jen obtížně vyrovnává. Adamov se tak stal příkladem výrazného porušení rovnováhy mezi „přírodní a kulturní funkcí krajiny“. Adamovské železářny byly součástí obdobného provozu na Františčině hutí v Josefovském údolí (cíl šestý).

Obr. 8. Adamovské železářny, autor neznámý, 18157.

III.5 CÍL PÁTÝ: LOVECKÝ ZÁMEK NOVÝ HRAD (U ADAMOVA)

Než se pěší turista vydal z Adamova do jeskyní Křtinského údolí, mohl si „vyšlápnout“ přes oboru na Nový hrad (u Adamova), který sloužil jako lovecký zámek s krásnou vyhlídkou do širokého okolí. Nevíme přesné datum jeho přestavby (uvádí se roky 1800–1806), ale pokud byla stavba dokončena před rokem 1804, kdy byl dostavěn Minaret v Lednici (považuje se za nejstarší rozhlednu v ČR), dosáhl by Nový hrad (u Adamova) prvenství v kategorii rozhleden na území ČR. Tato stavba z konce 15. století doznala pod návrhem J. Hardtmutha velkých změn, a to mj. úpravami zdvojené věže (obr. 9–10). Shodný tvar najdeme třeba na Hardtmuthově Janově hradu poblíž Lednice z let 1801–1808. Dnes tuto vyhlídku v původní podobě najít nemůžeme, věže byly sneseny

v roce 1842 v době výstavby Novohradského železničního tunelu ze strachu před jejich zřícením do údolí při plánovaném vlakovém provozu. Zámek s poměrně značně uchovaným kouzlem dob minulých lze dodnes v letních měsících navštívit.

Obr. 9. Nový hrad (u Adamova), autor neznámý 1810.

Obr. 10. Nový hrad (u Adamova), A. F. Kunike 1833.

III.6 CÍL ŠESTÝ: FRANTIŠČINA HUŤ (DNES STARÁ HUŤ U ADAMOVA/JOSEFOVA)

Ještě než turista dosáhl Františčíny huti (též Huť Františka nebo Františkova huť), procházel v Josefovském údolí kolem dvojice prachových mlýnů – výroben černého střelného prachu. Ty zde pracovaly od poloviny 18. století až do roku 1876, kdy byly po explozi pro výrobu uzavřeny (MERTA 2009). Turisticky vděčné byly hlavně oba velké průmyslové podniky v Adamově a na Františčině huti. Zde stála od roku 1746 druhá železářská pec (nesla jméno Františka) a pracovala do 70. let 19. století (KREPS – MERTA 1973). Jak již bylo uvedeno, běžný obyvatel města (právě měšťané byli prvními turisty) neměl na počátku 19. století možnost podobné hlučné, špinavé a zakouřené tovární haly spatřit, proto je se zaujetím zkoumal. Velmi přitažlivé musely být zejména odpichy železářské pece Františky. Atraktivní muselo být též dlouhé dřevěné koryto, kterým se spouštěl po prudkém svahu materiál z rudních dolů u Babic (nad Svitavou) dolů do údolí. Jisté estetické zkrášlení tohoto místa představovala stavba umělé hradní ruiny⁸ na skalním hřebenu nad hutí (obr. 12), jejíž zbytky lze ještě dodnes najít. Vchod do ruiny prezentovala brána podoby gotického lomeného oblouku (obr. 13). Spadla v roce 1963⁹. Od této ruiny, umístěné vysoko na skalním ostrohu, vede tzv. Lovecký chodník vysoko nad údolím až do Josefova¹⁰. Památkový areál bývalé Františčíny huti je od roku 1971 státní technickou rezervací Stará huť. Dnes je pod správou Technického muzea v Brně. Rezervace je tak nejen vzácným celkem raného průmyslu v ČR, ale také jedním z nejlépe zachovalých částí romantického

Obr. 11. Františčína huť, maketa stavu v pol. 19. stol.

Obr. 12. Umělá hradní ruina nad Františčinou hutí, foto 1. pol. 20. stol.

Obr. 13. Výhled z umělé hradní ruiny na Františčinu huť, foto 1. pol. 20. stol.

areálu. Stará huť u Adamova je dnes také součástí Národní přírodní rezervace Býčí skála v rámci Chráněné krajinné oblasti Moravský kras.

III.7 CÍL SEDMÝ: EVINA JESKYNĚ (DNES JÁCHYMKA)

Za Františčinou hutí dovede pěší stezka, která odbočuje z hlavní vozové cesty, turistu do dodnes přístupné jeskyně Jáchymka. Její původní jméno bylo Evina jeskyně a byla první návštěvní jeskyní v Josefovském a Křtinském údolí, protože až zde se vstupuje do krasového území. Objevil se také název Břečtanová jeskyně (GOLEC 2014a), která asi vychází z osobní invence dobového pozorovatele. Uvádí se i Jakubova jeskyně (ABSOLON 1970b, 186). Dnešní podoba jména Jáchymka (též Joachymka, Jáchymovka) se objevil u A. F. Kunikeho v roce 1833 (obr. 17). Zde našel turista duševní oddech po zhlédnutí hlučného a špinavého provozu na Františčině hutí. Jde o přírodní jeskyni s rozsáhlými lidskými zásahy. Domnívám se, že záměr bylo vytvořit obdobu módních staveb – salet, které obvykle tvoří komponovanou krajinu romantických areálů. Jeskyně-salet, byla esteticky povýšena cíleným zásahem („Verschönerungen“ – tj. okrášlení) z původně přírodní jeskyně. Její funkce v krajině pak odpovídá saletě, je obdivována a slouží oddechu, studiu a rozjímání. Díky umělým zásahům je dnes Jáchymka průchozí jeskyní (obr. 14). Byly zde prostříleny nové vstupy, taktéž nové vyhlídky do údolí. Nízká místa byla zvýšena vyvážením sedimentu¹¹ a rozbíjením sintrových desek. Vznikla nová trasa jeskyní až do dnešní Síně světla, kde dodnes najdeme kamenné schody. Z dobové malby (obr. 15) se dovídáme, že vnitřní prostor byl původně doplněn kamennými lavičkami a stolem. Komplexnost návrhu podtrhuje fakt, že v jiné části jeskyně byl dokonce „vyprojektován“ přibytěk poustevníka Joachyma¹². Mezi Jáchymkou a Býčí skálou se nacházel tzv. Huťský rybník s ostrůvkem se stromy¹³, který byl součástí parkových úprav u Josefova a lákal k romantické projížďce

Obr. 14. Jáchymka, v pozadí Býčí skála, F. Richter 1819.

Obr. 15. V Jáchymce, autor neznámý (možná J. Fischer kolem 1804).

Obr. 16. Býčí skála z Jáchymky, F. Richter 1828.

Obr. 17. Jáchymka zvenku, A. F. Kunike 1833.

(obr. 16–17). Po hrázi vedlo korzo (dalo se chodit dokola), směrem od Eviny jeskyně na něj vedl dřevěný most¹⁴.

III.8 CÍL OSMÝ: BÝČÍ SKÁLA (TĚŽ ADAMOVA JESKYNĚ)

Největší podzemní atrakcí Křtinského údolí byla legendami opředená jeskyně Býčí skála¹⁵. Objevuje se také název Adamova jeskyně (HOSÁK 1963, SKUTIL 1964)¹⁶. Turista k ní přišel kolem Huťského rybníka od jeskyně Jáchymky. Pro mnohé turisty byla hlavním cílem celodenního pochodu. Chápeme ji jako jedno z hlavních center celého areálu. Její vnitřní úpravy byly poměrně rozsáhlé. Díky nim mohl turista pohodlně a bezpečně projít celou Starou Býčí skalou (známa od nepaměti) po upravené trase a dosáhnout jejího přirozeného konce – vodní tůň (Býčího jezera, dnešního Šenkova sifonu), ve vzdálenosti asi 350 m od vstupu. Přirozených vchodů do jeskyně je několik, ale žádný nevyhovoval představám architekta, proto byl roku 1796 prostřílen vchod nový (WANKEL 1988, 238). Kromě tohoto „Lichtensteinského vchodu“ (obr. 19, otvor uprostřed), byl zvýšen strop u původního dolního vchodu (obr. 19, otvor vlevo). Povrch vstupní haly Před síně byl vyrovnán¹⁷, za Před síní byl zbudován dřevěný most přes (nepravidelné) vodní jezírko směrem k dnešnímu Pohanskému komínu. Následoval dlouhý, dodnes dochovaný, zvýšený chodník nad vodními tůňmi přes celou jeskyni. Napadané kameny z komínů byly v Před síní navršeny do podoby umělé mohyly¹⁸. Pamětní deska donátora nejstarších parkových úprav – Aloise Josefa Lichtensteina (obr. 20) se nachází u dnešního Šenkova sifonu, pod ní jsou uvedeni i tvůrci nejstarší fáze areálu, jde o lichtensteinské zaměstnance nejrozličnějších specializací. Jen několik metrů odtud se nachází pamětní deska společensky

Obr. 18. Býčí skála zvenku, A. F. Kunike 1833.

Obr. 19. V Předsíni Býčí skály, B. Havránek 1871.

Obr. 20. „Lichtensteinská pamětní deska“, foto F. Crochet 2013.

Obr. 21. „Císařská pamětní deska“, foto M. Golec, 2013.

Obr. 22. Podpis J. Hardtmutha 1796, foto M. Golec 2013.

nejvýznamnější návštěvy – císařského páru z roku 1804¹⁹ (obr. 21). Místní ženy hutních zaměstnanců nabízely za finanční protihodnotu nejen předem připravené louče, ale i provedení jeskyní (JURENDE 1814). Dobové zdroje hovoří dokonce o hromadných turistických návštěvách: „obyvatelé brněnští v celých tovaryšstvech navštěvovati ji v obyčeji mívají“ (SKUTIL 1960b, 3). Nad skalní stěnou Býčí skály byl vybudován vyhlídkový altán²⁰. V okolí se nacházela hustá síť stezek vedoucích k vyhlídkám, skalním stěnám a vývěrům podzemních vod. Návštěvník jen v Býčí skále a v jejím bezprostředním okolí mohl strávit několik hodin. V jeskyni se také dochovaly tisíce podpisů dobových turistů (ČERMÁKOVÁ – GOLEC 2014), mezi nimi u druhé umělé mohyly – u dnešních Pohanských kamenů – i podpis lichtensteinského architekta J. Hardtmutha z roku 1796 (obr. 22).

III.9 CÍL DEVÁTÝ: KOSTELÍK (DŘÍVE POHANSKÝ CHRÁM, POUSTEVNA, KAPLE, RYTÍRSKÝ SÁL, KAMENNÝ SÁL, TEREZINA JESKYNĚ)

Další opět uměle upravenou původně přírodní jeskyní (jeskyní-saletou) je jeskyně Kostelík. Jeho některá starší četná jména (souhrnně: KUČERA – SLEZÁK – HROMAS 2009,

483) asi souvisí s její funkcí v areálu. K průchozí jeskyni Kostelíku vedla od Býčí skály široká vozová cesta. V poměrně malé jeskyni byly instalovány opět kamenné lavičky (obr. 23–24) a turistu čekala nádherná vyhlídka na hradní ruinu (dnes Hrádek u Babic) na protějším hřebenu. Dodnes je před vchodem do Kostelíku od Křtin zachována zeď z nasucho kladených kamenů, které podpíraly nově zbudované cesty v příkrém svahu²¹. Z Kostelíku vedou dvě cesty. První, vozová, vede k altánu nad Býčí skálu, na Krkavčí skálu, nad Josefov a napojuje se na Kočárovou cestou, jež vede do Habrůvky, Rudice a dále až do Blanska. Druhá, pěší, sestupuje k dolní vozové cestě Křtinským údolím²² k vývěru Křtinského potoka, navede turistu také k hradní ruině na protějším kopci (dnešní Hrádek u Babic)²³. Pokud se turista nevracel do Brna, což zde navíc mohl i odbočkou na Babice (nad Svitavou), pokračoval pěšky nebo kočářem dále Křtinským údolím k asi tři kilometry vzdálené rozlehlé jeskyni Výпустek.

Obr. 23. Kostelík uvnitř, autor neznámý (možná J. Fischer kolem 1804).

Obr. 24. Kostelík zvenku, F. Richter 1822.

III.10 CÍL DESÁTÝ: JESKYNĚ VÝPUSTEK

Kromě vozové cesty Křtinským údolím byly vybudovány další paralelní pěší stezky. Kupříkladu z hlavní vozové cesty odbočuje pěšina k dnešní jeskyni Jestřábce, kde se dodnes nachází kamenný most a nedaleká umělá vyhlídka zbudovaná opět z nasucho kladených kamenů; pěšina pak turistu dovedla zpět na hlavní vozovou cestu. Asi kilometr před Křtinami čekala na turistu odměněna v možnosti navštívit na počátku 19. století nejrozsáhlejší přístupnou jeskyni ve střední Evropě – přírodně krásně vyzdobenou jeskyni Výпустek (asi 1200 m). Ta má díky blízkosti poutního místa ve Křtinách a četným nálezům zejména kostí jeskynních medvědů (v baroku hledaných kostí bájného jednorožce – unikorn fossile) velmi staré písemné dějiny, a to již z průběhu 17. století (MUSIL 2010, 19–23). Romantické úpravy ve Výпустku byly naplánovány opět jako komplexní. Celá jeskyně byla veřejnosti připravena k pohodlnému, bezpečnému a volnému shlédnutí²⁴. Úpravy byly prováděny již za Aloise Josefa Lichtensteina, na počátku 19. století (WANKEL 1988, 231), což naznačuje, že zdejší úpravy jsou o něco mladší než v oblasti Josefova. J. Horkey v roce 1815 napsal, že úpravy ve Výпустku prováděl B. Petri²⁵, a to za Aloise Josefa (zemřel 1805) a dále Jana Josefa Lichtensteinů (HORKEY 1815, MUSIL 2010, 54)²⁶. Oba tehdejší vchody do Výпустku byly zvětšeny prokopáním, obdobně i četné nízké partie v jeskyni. Proto musela být rozbíjena sintrová deska, která pokrývala četné chodby. Uměleckým konceptem bylo představit jeskyni jako sídlo boha Háda/Pluta, což dokládá Lolova mapa z roku 1807 (obr. 26)²⁷. Od J. Horkeho z roku 1815 se dozvídáme, že úpravy byly ve Výпустku opravdu velkorysé: „tam, kde se muselo dříve plazit, je možné projet se čtyřmi koňmi“ (HORKEY 1815). Ze dvou míst nedaleko Výпустku pocházejí latinské nápisy – úryvky římských klasiců. Můžeme je snad chápat jako pozůstatky či návaznost na „antikizaci Výпустku“ z přelomu 18. a 19. století. Jde o Ovidiovy Verše z vyhnanství na skalní ostrožně Salve-vale a dnes již zničený památný kámen s Horatiovým úryvkem „onen koutek světa se na mě

usmívá mnohem více než všechny ostatní“ u jednoho z ponorů Křtinského potoka (MUSIL 2010, 16). Na pochopení komplexnosti prací ve Výpustku dobře ukazuje desetimetrové „prostrhité lichtensteinské místo“, díky němuž vzniklo rozsáhlé zadní jeskyní korzo²⁸. Uvnitř jeskyně pod vstupem (dnešní vchod č. 2) byly vytesány dnes již zničené kamenné schody, po kterých se turista dostal na spodní pochozí úroveň. V jeskyni byla dokonce zabezpečena jedna z kolmých propastí proti pádu²⁹, na doporučení speleologa a majitele sousedního panství Huga Františka Salma-Reifferscheidta. Ten jeskyni zkoumal v době komplexních úprav.

Obr. 25. Výpustek uvnitř, (možná J. Fischer 1804)³⁰.

Obr. 26. Nejstarší mapa Výpustku, A. Lola 1807³¹.

III.11 CÍL JEDENÁCTÝ: KŘTINY

Přirozeným turistickým cílem byly poutní Křtiny (VERBÍK 1987a, 1987b, DRÁPELA 2000, KAVIČKA 2014). Po většinu 19. století ležely na pozemcích různých majitelů, Lichtensteini je zakoupili až v roce 1894. V době poutí do nich směřovalo obdobně jako na Vranov (u Brna) velké množství poutníků. Na počátku 19. století to bylo kolem padesáti tisíc ročně, někdy i tisíc denně (HOSÁK 1963, 3). Mezi nimi se nacházel již vzrůstající počet turistů, jejich cílem již nebyla jen návštěva poutního místa, ale i vybudovaný turistický areál a obecně celá krajina. Ze Křtin se mohl turista vracet různými trasami do Brna, nebo pokračoval do dalších částí Moravského Švýcarska na panství Salmů-Reifferscheidtů.

Obr. 27. Křtiny v době poutí, autor neznámý 1831³².

IV. DALŠÍ ČÁSTI MORAVSKÉHO ŠVÝCARSKA

Vranovsko-křtinský lichtensteinský areál je součástí většího krasového území – *Moravského Švýcarska*. Izolovaným lichtensteinským majetkem uprostřed salmských byl pozemek přiléhající k propasti Macocha (na místě dnešního Horního můstku), pro který J. Hardtmuth navrhnul antikizující vyhlídkovou stavbu. Stála až do zimy roku 1880, kdy ji

smetla vichřice do propasti³³. Kulturně velmi aktivní osobou, současníkem Aloise Josefa a Jana Josefa Lichtensteinů, byl Hugo František Salm-Reifferscheidt. Kromě jiných aktivit, byl i speleologem a o krasovou krajinu se velmi zajímal. Nicméně svůj vlastní souvislý park anglického stylu nevybudoval. Na svých pozemcích nechal ale zřizovat stavby na turisticky frekventovaných místech, které můžeme chápat jako cílené budování turistické infrastruktury jako u Lichtensteinů. Salmové se svého velkého krajinného projektu dočkali až ve zcela jiné době, po sto letech, a to mezi Pustým a Suchým žlebem. Došlo k propojení starších známých a nově nalezených jeskyní do jednotného celku za pomoci sítě stezek a dalších prvků: Macocha, Punkevní jeskyně, Kateřinská jeskyně (Salmova stezka, Salmova chata - též Švýcarska ad.).

V. DNEŠNÍ STAV AREÁLU

Komplexní studium celého lichtensteinského areálu nás vede k zamýšlení o původní estetické hodnotě rozlehlé oblasti a hlavně o funkci jako významného turistického rezortu. Toto využití se udrželo po celé 19. a 20. století. Bohužel díky předdimenzované industrializaci v oblasti Adamova došlo k nevratným zásahům, které celku ubraly mnohé z jeho původní krásy. Aspekt celku, který je tolik obdivován u Lednicko-valtickém areálu, se zde vytratil, odděleně vnímáme jen jeho lépe zachovalé části. Propojující stezky často zarostly, nebo spojují jiné „body na mapě“. Přitom před více jak 200 lety byla tato krajina ozdobou, nad kterou se rozplývali básníci, malíři a vědci z celé monarchie i dalších zemí. Zejména pak esteticky zraněná oblast současného Adamova by měla navázat na tento významný projekt. Vždyť zatímco Lednicko-valtický areál je dnešní výkladní skříní turismu České republiky, *Vranovsko-křtinský lichtensteinský areál* zmizel jako celek z povědomí.

VI. ZÁVĚR

Lichtensteinské parkové úpravy sehrály v dějinách Moravského krasu významnou roli při formování počátků turismu, a to již od konce 18. století. Jejich cílené vnášení do oblasti mezi Vranovem (u Brna) a Křtinami lze chápat nikoliv odděleně, ale jako krajinný celek - areál. Nejstarší fázi místních romantizujících úprav není výstavba literárně známého adamovského zámku (1806-1809) s přílehlou zahradou, parkem a oborou, ale obdobné úpravy u Josefova. Tam byly cíleně esteticky upraveny („Verschönerungen“ - tj. okrášlení) jeskyně Jáchymka, Býčí skála a Kostelík (nejpozději od roku 1796), a to jejich vnitřní, tak i vnější partie. O něco později po roku 1800 i vzdálenější jeskyně Výpustek. Projekt komponovaného parku anglického stylu využil místní přirozené jeskyně, jejichž estetická hodnota byla pro návštěvníka povýšena cílenými zásahy. Prostřelením byly zpřístupněny nové podzemní partie, objevily se nové vstupy, dřevěné mosty přes vodní tůně, průkopy v hliněných výplních zpřístupnily nízké chodby, přibýly kamenné schody, lavičky a stoly. Krajinu obohatily vyhlídky a altány, které sloužily pro oddech a občerstvení. Jeskyně byly příležitostně osvětlovány. Rozvinula se i sekundární infrastruktura - místní obyvatelé nabízeli služby za finanční protihodnotu (prodej loučí, provedení jeskyní s výkladem). Součástí volně turismu otevřeného areálu byly i průmyslové podniky v Adamově a na Františčině hutí a dále dvě mariánská poutní místa s dlouhou historickou tradicí ve Vranově (u Brna) a Křtinách. Ve Vranově (u Brna) se nacházel snad jeden z hlavních důvodů zdejších nákladných investic - hrobka rodu Lichtensteinů, která měla pro bohatý šlechtický rod zásadní význam.

* * *

„Krajinný projekt Vranovsko-křtinského lichtensteinského areálu proměnil starobylé poutnické Údolí křtu na turistické Moravské Švýcarsko“.

LITERATURA

- ABSOLON, K. 1970a: Moravský kras 1. Academia, Praha.
- ABSOLON, K. 1970b: Moravský kras 2. Academia, Praha.
- ANDRÉ, Ch. K. 1804: Übersicht der Gebirgsformationen und besonders der Übergangsformation in Mähren (Zugleich als Leitfaden für denkende und forschende Besucher der mährischen Kalkhöhlen). *Patriotisches Tageblatt* č. 66, 913–928, 929–941.
- BEDNÁŘOVÁ, V. 1968: Moravský kras ve starých tiscích. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* XII/3, 1–5.
- ČERMÁKOVÁ, E. – GOLEC, M. 2014: Turistická kolonizace Moravského krasu ve světle epigrafických památek Býčí skály. *Český lid*, 101/2014, 459–482.
- DRÁPELA, M. 2000: Křtiny a vesnice jejich farnosti na pohlednicích. Obecní úřad Křtiny.
- FERULÍK, A. 1964. Býčí skála ve světle moderních věd. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* VIII/3, 1–3.
- FRIEDL, D. – LYČKA, D. 2013: Unbekannte Bauwerke im Eisgrub – Feldsberg – Areal. Bernhardstahl – Feldsberg.
- GOLEC, M. 2013: První turisticky zpřístupněnou jeskyni v ČR nehledejme v Chýnově. [online]. [cit. 1. 10. 2014]. Dostupné z: www.byčiskala.cz.
- 2014a: Rudolf Gustav Puff, 1835, cesta do Adamovy jeskyně = Býčí skály. [online]. [cit. 1. 10. 2014]. Dostupné z: www.byčiskala.cz.
- 2014b: „Vranovsko-křtinský lichtensteinský areál“. [online]. [cit. 1. 10. 2014]. Dostupné z: www.byčiskala.cz.
- 2014c: Vranovsko-křtinský lichtensteinský areál. In: Budiš (ed.): Adamov, 119–121. Vlastním nákladem.
- HORKY, J. 1815: Der Waffenbrüder, Erretter Wiens, Andenken in Raitz vereinigt. Archiv für Geographie, Historie, Stats- und Kriegskunst 6, 126–128, 519–530. Wien.
- HOSÁK, L. 1963: Co viděl vídeňský turista r. 1832 v Adamově a v Mor. krasu. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* VII/ 2, 1–4.
- Hradecký, J. 1957: Čtení o Adamovských železárnách a strojárnách. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* I/1, 2–13.
- HURBAN, M. J. 1929: Cesta Slováků ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách 1839. Nakladatelství slovenského východu. Žilina–Košice.
- JANKŮ, V. 2005: Přírodní park Nové zámky u Litovle. Rkp. seminář dějin umění FF MU Brno.
- JURENDE, K. J. 1814: Die Gegend von Adamsthal, in Mähren. Redlicher Berkundiger. Ein Archiv des Mannichfältigen und Interessanten, May, 26, 412–413.
- KAVČKA, K. 2014: Poutní a farní chrám Páně jména Panny Marie ve Křtinách. Kartuziánské nakladatelství, Brno.
- KONEČNÝ, M. 2007: „Vitruvius Moravicus“ Palladiánské inspirace ve službách moravské světské aristokracie (1800–1850). Rkp. magisterské diplomové práce, Seminář dějin umění FF MU Brno.
- KREPS, M. 1976: Dějiny adamovských železáren a strojren do roku 1905. Blok, Brno.
- KREPS, M. – MERTA, J. 1973: Stará huť u Adamova. Státní technická rezervace. Technické muzeum v Brně.
- KROUPA, J. 1987: Umělecký obraz Křtin. In: Čapka, F. – Kroupa, J. – Štrof, A. – Verbík, A.: Křtiny a okolí, 157–172. Křtiny.
- KŘÍŽ, M. – KOUDELKA, F. 1902: Průvodce do Moravských jeskyní, II. díl. Ždánice–Vyškov.
- KUČERA, B. – SLEZÁK, L. – HROMAS, J. 2009: Poznávání, využívání a ochrana jeskyní. In: J. Hromas (ed.): Jeskyně, 117–128. Chráněná území ČR XIV, Praha.
- MACHAČ, K. 2010: Olomučany – od historie do současnosti, Olomučany, vlastním nákladem.
- MATOUŠEK, V. – JENČ, P. – PEŠA, V. 2005: Jeskyně Čech, Moravy a Slezska s archeologickými nálezy. Libri, Praha.
- MERTA, J. 2009: Prachové mlýny v Josefovském údolí. *Archeologia technica* 20, 142–148.
- MIHOLA, J. 2010. Vranov u Brna. Mariánské poutní místo, paulánský klášter, hrobka Lichtenštejnů. Vranov u Brna.
- MUSIL, R. 2010: Výпустek. Bájná jeskyně u Křtin. Její 400letá historie a význam. *Acta speleologica* 1/2010.
- PÁRAL, K. 1963: Prachové mlýny v Josefově. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* VII/3, 1–3.
- PLAČEK, M. 1996: Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku. Libri, Praha.
- PŘIBIL, M. 2010: Poznámka k interpretaci obrazu Josefa Fischera Jeskyně Výпустek. Jeskyně 2010, *Ročenka Správy jeskyní České republiky*, 79–80.
- RIEDL, D. 2009: Zahradka a park Lichtensteinů v Adamově. *Vlastivědný věstník moravský* 61/1, 15–28.
- SKUTIL, J. 1960a: Adamovská císařská medaile z roku 1804. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* IV/1, 10.
- 1960b: Adamovské aneb Adamské údolí (Adamsthal) podle J. H. A. Galaše. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* IV/2, 3–4.
- 1961: Několik zpráv o Adamově a okolí z polovice minulého století. *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* V/4, 11.
- 1964: Ještě ke Krickelovým zprávám o Moravském krasu z r. 1832 (–1834). *Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí* VIII/4, 6–8.
- TOMAŠÍK, J. P. 1935: Poutní místo Vranov. Nákladem Otců salvatoriánů na Vranově, Brno.

- VALÁŠEK, H. – MARIÁNKOVÁ, J. 1987: Dějiny Adamovských železáren a strojiren v letech 1905–1945. Blok, Brno.
- VERBÍK, A. 1987a: Od prvních historických zpráv do Bílé hory. In: Čapka, F. – Kroupa, J. – Štřof, A. – Verbík, A.: Křtiny a okolí, 19–30. Křtiny.
- 1987b: Od Bílé hory do roku 1848. In: Čapka, F. – Kroupa, J. – Štřof, A. – Verbík, A.: Křtiny a okolí, 31–66. Křtiny.
- WANKEL, J. 1988: Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti. *Vlastivědná knihovna moravská* 57, Brno–Blansko.
- ZAJÍČEK, P. 2012: První mapa jeskyně Výpustek znovu nalezena. *Ochrana přírody* 5, 26–27.
- ZATLOUKAL, P. 2002: Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918. Muzeum umění Olomouc.

ZUSAMMENFASSUNG

Landschaftsherrichtungen auf dem weiten Gebiet zwischen Wranau und Kiritein in der Herrschaft von Pozořice (Posorschitz) begannen spätestens im Jahre 1796 und klangen erst 1821 aus, unter der Regierung der Brüder Alois Joseph (1759–1805) und Johann Joseph (1760–1836) Liechtenstein. Für dieses umfangreiche Landschaftsprojekt wird der Terminus: *Liechtensteiner Areal von Vranov (Wranau) und Křtiny (Kiritein)* vorgeschlagen.

Das Projekt spielte eine bedeutende Rolle in der Geschichte des Mährischen Karstes für die Entfaltung des Tourismus, und dies bereits ab Ende des 18. Jahrhunderts. Die gewusst künstlichen Elemente zwischen Vranov und Křtiny können nicht getrennt wahrgenommen werden, sondern als ein einheitliches Areal. Seine Gestaltung verlief in drei Phasen. Zunächst erfolgten Herrichtungen in der Nähe von Josefov. Dort wurden die Höhlen Jáchymka, Býčí skála, Kostelík (ab 1796) und in der Nähe von Křtiny dann Výpustek (nach 1800) ästhetisch behandelt („verschönert“). Eingriffe betrafen sowohl ihre äußeren, als auch inneren Partien. Das Projekt der komponierten Landschaft bediente sich natürlicher Höhlen, deren ästhetischer Wert mit architektonischen Eingriffen gesteigert wurde. Es entstanden neue Wege durch die Höhlen, Brücken über Wassertümpel, Durchbrüche in Lehmausfüllungen machten niedrige Gänge begehbar, es wurde Zugang in ganz neue unterirdische Räume durchschossen, installiert wurden Steintreppen, Bänke und Tische. Auf geeigneten Stellen wurden Aussichtsplätze eingerichtet, der Erholung, Erfrischung und als Regenschutz dienten neue Altane. Gelegentlich wurden die Höhen für bedeutsame Gäste beleuchtet. Es entstand die sekundäre Infrastruktur – dortige Einwohner boten Dienstleistungen gegen Entgelt (Verkauf von Fackeln, kommentierte Führungen).

Die zweite Phase stellte der Aufbau des in der Literatur bekannten Schlosses von Adamov mit anliegendem Garten, Park und Gehege (1806–1809) dar. Chronologisch unklar ist der Umbau der neuen Burg bei Adamov, der wohl vor dem Aufbau des Schlosses von Adamov abgeschlossen wurde.

Die dritte Phase war die Umgestaltung der Liechtensteiner Familiengruft in Vranov, in deren Existenz die Ursache kostspieliger Investitionen in dieser Landschaft zu sehen ist.

Ab Anfang des 19. Jahrhunderts bürgerte sich für diese Gegend der Name *Mährische Schweiz* ein. Von dem parallelen Liechtensteiner Projekt des Areals von Lednice-Valtice unterscheidet sich das beschriebene Projekt im Prinzip dadurch, dass es in einer Region mit entwickelter Industrieproduktion realisiert wurde. Bestandteil des Areals wurden Industriebetriebe in Adamov und Františka-Eisenhütte, die von Touristen als etwas Ungewöhnliches besichtigt wurden. Umfangreiche Herrichtungen betrafen die Landschaft zwischen zwei alten Marienwallfahrtsorten mit mittelalterlicher und barocker Tradition – Vranov und Křtiny. Aus dem 17. Jahrhundert erhielt sich für dieses Gebiet der Name *Vallis baptismi*. Gemeinsam für die beiden Liechtensteiner Projekte ist ihre Öffnung für öffentliche Nutzung – Tourismus.

Das Liechtensteiner Areal von Wranau-Kiritein war eine sehr beliebte touristische Destination und manche Besucher hielten es in der Literatur fest. Viele von ihnen hinterließen ihre Unterschriften in der Býčí skála- und Výpustek-Höhle. Einzelteile des Areals kommen auf zahlreichen Zeichnungen und Malereien vor. Ausgangspunkt für seinen Besuch war Brünn. Einzelne Teile des Areals (1. Wallfahrtsort Vranov; 2. Aussichtspunkt Kolonáda; 3. Schloss von Adamov mit Garten, Park und Gehege; 4. Eisenhütten von Adamov; 5. Jagdschloss Neue Burg bei Adamov; 6. Františka-Eisenhütte; 7. Jáchymka-Höhle; 8. Býčí skála-Höhle; 9. Kostelík-Höhle; 10. Výpustek-Höhle; 11. Wallfahrtsort Křtiny) werden so vorgestellt, wie dadurch der damalige Besucher auf seinem Weg von Brünn aus wanderte. Die jeweiligen Teile waren mit kilometerlangen hergerichteten Straßen und Gehsteigen für Fußgänger verknüpft.

Abschließend ist festzustellen, dass das Landschaftsprojekt des Liechtensteiner Areals von Wranau-Kiritein das uralte Wallfahrtstal Vallis baptismi in die touristische Mährische Schweiz (heute den Mährischen Karst) umwandelte.

SUMMARY

The landscape modifications in the extensive area between today's Vranov (near Brno) and Křtiny, on the Pozořice manor, began at the latest in 1796 and gradually abated only in 1821, under the governance of the brothers Alois Joseph (1759–1805) and John Joseph (1760–1836) Lichtenstein. The term proposed for this extensive landscape project is the: *Vranov-Křtiny Lichtenstein Complex*.

The project played an important role in the history of Moravian Karst for the formation of tourism, namely already from the end of the 18th century. The group of targeted artistic elements between Vranov (near Brno) and Křtiny cannot be understood separately, but as a collective complex. It had three time phases. The earliest was the modifications near Josefov. The cave Jáchymka, Býčí skála, Kostelík (from 1796) and subsequently closer to Křtiny the cave Výpustek (after 1800) were purposefully modified aesthetically ("Verschönerungen" – i.e. beautification) there. The interventions affected both their external and internal parts. The project of composed landscape used the local, natural caves, the aesthetic value of which had been increased by architectural interventions. New paths through the caves and bridges across the pools of water were built; digging in the clay levels made low passageways possible; entirely new subterranean parts were made accessible through blasting the rocks with explosive; stone stairs, benches and tables were created. In suitable places, modified vistas were built, gazebos served for rest stops, refreshment and shelter from the rain. The caves were also occasionally lighted for important guests. Also a secondary infrastructure developed around them - the local population offered services in return for financial consideration (the sale of torches, conducting commented tours of the caves).

The second phase of the complex was the construction of the literarily famous Adamov Palace with adjacent garden, park and game reserve (1806–1809). The reconstruction of Nový hrad near Adamov, which might have already been completed before the construction of Adamov Palace, is uncertain in terms of time.

The third phase was the reconstruction of the family tombs of the Lichtensteins in Vranov near Brno, in whose existence we can find the only reason for the expensive investments into this landscape.

From the beginning of the 19th century, the title *Moravian Switzerland* was established for this landscape. The project described differs from the parallel Lichtenstein project Lednice-Valtice Complex essentially in that it was developed in an area with extensive industrial production. The industrial companies in Adamov and Františтина huť (Adamov and Frances's Iron Works), which were examined by the tourists as something uncommon, thus became parts of the complex. The extensive modifications were introduced in the area between the two old Marianite pilgrimage sites with medieval and Baroque traditions – Vranov (near Brno) and Křtiny. From the 17th century the name *Valis baptismi* (Valley of Baptism) had been preserved for the territory between the two sites. What both Lichtenstein projects have in common is their openness to free public use – tourism.

The Vranov-Křtiny Lichtenstein Complex was a very popular touristic resort and some of the visitors captured them in literature. Many of them also signed their names in the caves of Býčí skála and Výpustek. The individual part of the complex were captured in many drawings and paintings. The starting point for their visit was Brno. The individual parts of the complex (1. the pilgrimage site Vranov (near Brno); 2. the vista Kolonáda; 3. Adamov Palace with garden, park and game reserve; 4. Adamov Iron Works; 5. the hunting palace Nový hrad near Adamov; 6. the iron works Františčina huť; 7. the cave Jáchymka; 8. the cave Býčí skála; 9. the cave Kostelík; 10. the cave Výpustek; 11. the pilgrimage site Křtiny) are presented as they were gradually passed through by the period tourists on the way from Brno. The individual main parts were connected by kilometres of improved carriageways and pavements for pedestrians.

In conclusion, we can state that the landscape project Vranov-Křtiny Lichtenstein Complex transformed the ancient pilgrimage Údolí křtu (Valis baptismi or Valley of Baptism) into the touristic Moravian Switzerland (today Moravian Karst).

POZNÁMKY

- 1 Podobné podpisy obsahovala i jeskyně Výpustek, tam byly zničeny v roce 1944.
- 2 J. Hardtmuth je nejen významnou postavou Lichtenstenů na přelomu 18. a 19. století, nýbrž jeho význam sledáváme v kontextu mnohem širším (ZATLOUKAL 2002)
- 3 Obě velké jeskynní lokality šly dosáhnout jednodenním pěším výletem a vrátit se na večer do Brna. Bylo ale nutné vyjít velmi brzo ráno, třeba už kolem čtvrté hodiny ranní.
- 4 Název lesní cesty Kočárová asi dochoval původní význam z doby raného turismu počátku 19. století.
- 5 I údolí řeky Svitavy mezi Brnem a Adamovem se ještě v průběhu 20. století říkalo Moravské Švýcarsko (ústní informace R. Musil).
- 6 Veškeré majetky Lichtensteinů na území dnešní ČR, včetně vranovské hrobky, byly vyvlastněny na základě Benešových dekretů po skončení druhé světové války.

- 7 Kresba adamovských železáren je datována do roku 1815, není ale zachycena budova zámku vystavěného v letech 1806–1809.
- 8 Autor návrhu stavby je neznámý.
- 9 Uchoval se místní název Brána, Na bráně.
- 10 Název Loveckých chodníků, jehož původ asi souvisí s Lichtensteiny, dochovala I. Nedomová z Josefova.
- 11 Ničení archeologických situací kritizoval již H. Wankel, což mělo negativní dopad na náhled na samotné úpravy (WANKEL 1988, 268). Mnohem kritičtější K. (ABSOLON 1970b, 186).
- 12 O existenci poustevníka Joachyma nemáme žádné doklady.
- 13 Dnešní podoba tzv. Hušského rybníka je mnohem menší, díky poválečnému vyměření údolní cesty přes původní hráze.
- 14 Detaily této části areálu lze dobře studovat na Císařských povinných otiscích map stabilního katastru, Babice nad Svitavou, 1826 (MOR003118260).
- 15 Literárně podchycená lidová vyprávění o jeskyni Býčí skále jsou mnohem staršího data, než je datum výzkumu H. Wankela v Předšíně Býčí skály z roku 1872. Ten je až následně s nálezem spojil.
- 16 O stáří názvu Adamova jeskyně nevíme nic. Pokud by název pocházel od Josefa Jana Adama Lichtensteina (1690–1732), od kterého odvozujeme termíny Adamov, Josefov a Josefovské údolí, mohl by být název podstatně starší než termín Býčí skála, který pochází z roku 1787 z josefinského katastru (FERULÍK 1964, 2). Tato informace zcela zapadla a obecně se má za to, že ji jmenoval až K. Ch. (ANDRÉ 1804, 11).
- 17 V Předšíně se dokonce konala taneční zábava za účasti knížete Lichtensteina.
- 18 Mohyla v Předšíně byla namalována ještě B. Havránkem v roce 1871 (obr. 19), rok před archeologickým výzkumem H. Wankela. Ten mohly považovat za pravěké uzavření pohřbu halštatského náčelníka před znesvěcením (WANKEL 1988, 244–245). Měl pravdu v tom, že šlo o umělý zásah, ale jen 76 roků starý! Podobnou umělou mohylou jsou i tzv. Pohanské kameny, i ty spletly H. Wankela, nechal u nich kopat v domněně, že tam naleznou další náčelnický pohřeb.
- 19 Historicky nepotvrzenou zprávou je přespání císařského páru v odbočce dnes nazývané Prst poblíž dnešního Šenkova sifonu.
- 20 Jeho podoba není známa. Dochovaly se z něj jen kamenné schody a zemní úpravy. Měl v jádru dřevěnou konstrukci a byl zrušen v průběhu 2. pol. 19. století (KŘÍŽ – KOUDELKA 1902, 344–346).
- 21 Na sucho kladené kameny zpevňují cesty (obr. 12) a pěšiny v celém areálu, najdeme je na mnoha místech.
- 22 Na Lolově mapě Výpustku (obr. 26) z roku 1807 je vozová cesta označena jako Lustweg, tedy výletní cesta.
- 23 Hrádek u Babic je veden mezi středověkými hrady (PLAČEK 2001). Nicméně z něj nepochází žádný archeologický materiál, malta ve zdivu, neznáme žádné písemné prameny, neuspěli ani „detektoráři“. Na sucho kladené zdivo velmi připomíná techniku použitou po celém romantickém areálu. Jeho datace je tak otevřená.
- 24 V nedávné době se tématem zpřístupnění Výpustku na počátku 19. století zabýval R. Musil, který hledal u zmíněných úprav finanční zisk majitele pozemků (MUSIL 2010, 54). Domnívám se, že k tomu nás prameny neopravňují. Původní koncept byl zpřístupnit jeskyně turistům zdarma. Lichtensteinské jeskyně neměly uzávěry ve vchodech. Totéž známe i z Lednicko-valtického areálu. I ten byl pro veřejnost otevřen roku 1801, tedy o něco později než jeskyně v Křtinském údolí.
- 25 B. Petří vstoupil do lichtensteinských služeb v roce 1804.
- 26 Z Výpustku známe i finanční náklady celé přestavby, a to 6558 zlatých (MUSIL 2010, 54). Částka jen ukazuje, jak vysoké musely být náklady celého areálu.
- 27 Na Lolově mapě z roku 1807 jsou vyznačeny místa, kam došel majitel panství Jan Josef Lichtenstein, a kde se podepsala jeho manželka Josephina.
- 28 Dnes se toto „prostrfílené lichtensteinské místo“ nachází poblíž současného vstupu do jeskyně, ale je zavaleno. Na Lolově mapě z roku 1807 je teprve vytyčeno.
- 29 Snad jde o tzv. pozdější „Salmův Výpustek“.
- 30 Lednický obraz s textem „Der gotische Saal in der Grotte Wepustek in Mähren“ měl vytvořit J. Fischer a má zachycovat návštěvu císaře Františka II. v této jeskyni (MUSIL 2010), což je stále diskutováno (PŘIBIL 2010).
- 31 Lolova mapa byla považována více jak sto roků za ztracenou, v roce 2011 ji znovu našel P. (ZAJÍČEK 2012) v lichtensteinském archivu ve Vídni. Sammlungen des Fürsten von und zu Liechtenstein, Hausarchiv, Inv.-Nr.: PK338; Reprofoto: Peter Kubelka.
- 32 Obraz neznámého autora zachycuje poutníky přicházející ve velkém množství do Křtin.
- 33 Stavba byla zachycena na četných kresbách Macochy z dnešního Dolního můstku (ABSOLON 1970a, 340–346).